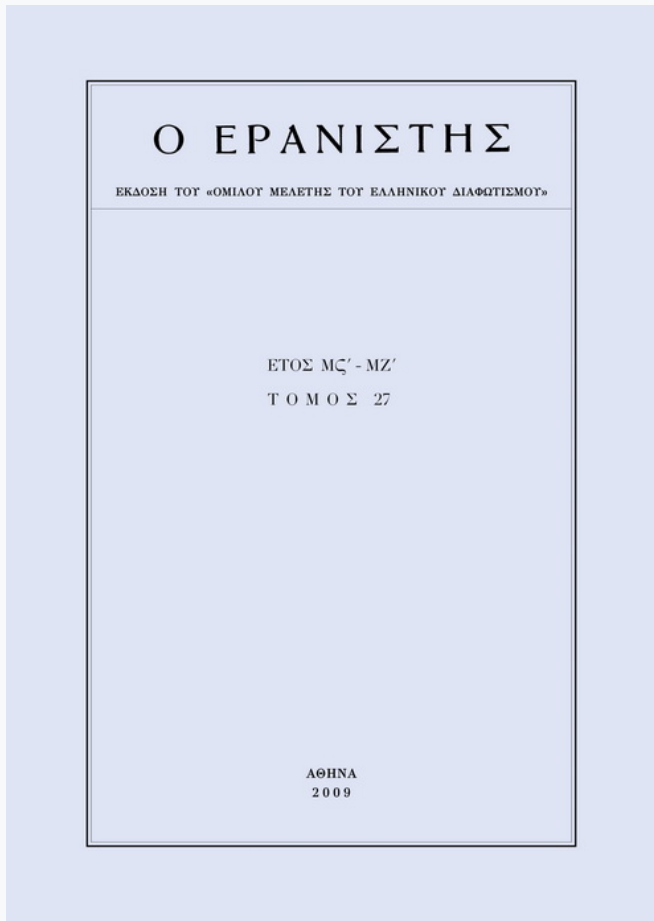

Ο Ερανιστής

Τόμ. 27 (2009)

**«Ο μέγας Κοραής απεβίωσε την 6 Απριλίου».
Ανέκδοτη επιστολή του Φίλιππου Φουρναράκη
προς τον Θωμά Σπανιολάκη (1833)**

Ίκαρος Μαντούβαλος

doi: [10.12681/er.89](https://doi.org/10.12681/er.89)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαντούβαλος Ί. (2009). «Ο μέγας Κοραής απεβίωσε την 6 Απριλίου». Ανέκδοτη επιστολή του Φίλιππου Φουρναράκη προς τον Θωμά Σπανιολάκη (1833). *Ο Ερανιστής*, 27, 149–163. <https://doi.org/10.12681/er.89>

“Ο ΜΕΓΑΣ ΚΟΡΑΗΣ ΑΠΕΒΙΩΣΕ ΤΗΝ 6 ΑΠΡΙΛΙΟΥ”

Ανέκδοτη επιστολή του Φίλιππου Φουρναράκη
προς τον Θωμά Σπανιολάκη (1833)

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ προς τον Θωμά Σπανιολάκη, που δημοσιεύεται και σχολιάζεται εδώ, συντάχθηκε στις 6 Μαΐου 1833, ένα μήνα μετά τον θάνατο του Αδαμάντιου Κοραή (6 Απριλίου 1833) και σώζεται σε αντίγραφο. Η δημοσίευση της επιστολής παρουσιάζει διττό ενδιαφέρον για τον μελετητή του βίου και του έργου του «πατριάρχου της Ελληνικής φιλολογίας». ¹ Κατ' αρχάς, το ίδιο το έγγραφο λειτουργεί ως αδρή πινελιά στον επιστολογραφικό καμβά, όπου αντανακλώνται το «χρονικό και τα παρακόλουθα του θανάτου του Αδαμάντιου Κοραή». ² Από μόνη της, δηλαδή, η επιστολή συνιστά αφορμή για να ανασυστήσει κανείς τις τελευταίες στιγμές της ζωής του εγκατεστημένου στο Παρίσι λογίου, αλλά και να διατυπωθούν σκέψεις που αφορούν στη διαθήκη και την τύχη της βιβλιοθήκης του.

Δεύτερον, η ίδια η προέλευση της επιστολής γεννά κάποιον προβληματισμό ως προς τη σχέση της με τον αρχαιακό τόπο όπου απόκειται, αφού ανήκει σε ένα corpus εγγράφων που συγκροτούν το εμπορικό αρχείο της οικογένειας Μάνου, ³ επώνυμου μέλους της «Ελληνικής και Μακεδονοβλαχικής Κοινότητας» στην Πέστη. Η φύση της ιδιωτικής αυτής συλλογής και τα ενδιαφέροντα του κατόχου της με δυσκολία δι-

1. Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα στους αρχαίους έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, πρόλογος Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986, σ. δ'.

2. Για τα τελευταία χρόνια της ζωής του Αδαμ. Κοραή, τον θάνατό του και τα κληρονομικά προβλήματα που επακολούθησαν μετά την τελευτή του βλ. Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Το χρονικό και τα παρακόλουθα του θανάτου του Αδαμ. Κοραή (1833)», *Εποχές* 16 (1964), 87-100. Αναδημοσίευση του άρθρου στον τόμο *Σταθμοί προς την Νέα Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα 1965, σ. 161-191.

3. Budapest Főváros Levéltár / Fond: 1136. Manno Kereskedelmi cég iratai.

καιολογούν την παρουσία σε αυτό μιας επιστολής περί τον θάνατο και τη διάθεση της περιουσίας του Κοραή. Ίσως η παρουσία της έρχεται να επιβεβαιώσει το γεγονός ότι το αρχείο, εν γένει, με την πολλαπλότητα των τεκμηρίων του, διατηρεί έναν αμέτρητο αριθμό σχέσεων με την ιστορική πραγματικότητα. Ξένη ως προς τη γενικότερη θεματική διάθρωση του αρχείου Μάνου,⁴ η επιστολή Φουρνάρακη φέρνει στην επιφάνεια τη σημασία του τυχαίου και του απρόσμενου στην εξέλιξη της ιστορικής έρευνας. Και εξηγούμαι: η προσπάθεια να ανιχνευθούν πιθανές σχέσεις ή δεσμοί πνευματικής συγγένειας της οικογένειας Μάνου με τον κύκλο του Κοραή, να αναζητηθούν πιθανές ιδεολογικές συγγκλίσεις ή αποκλίσεις από αυτόν, δεν απέδωσε καρπούς. Αν και με ισχυρή οικονομική και κοινωνική παρουσία στους κόλπους της κοινότητας της ουγγρικής μητρόπολης τον 19ο αιώνα, οι Μάνου δεν συγκαταλέγονται στους καταλόγους των εμπόρων της διασποράς με ελληνική συνείδηση και επίγνωση του κοινωνικού τους ρόλου ως φορέων της εθνικής αναγέννησης. Η ύπαρξη της εν λόγω επιστολής στο αρχείο θα μπορούσε να αποδοθεί στο γενικότερο ενδιαφέρον μορφωμένων μελών της οικογένειας⁵ για τη ζωή και το έργο προσωπικοτήτων με έντονη πνευματική εμβέλεια, όπως, λόγου χάριν, του Κοραή. Δεν πρέπει επίσης να μας διαφεύγει ότι η ακτινοβολία του τελευταίου δεν περιορίστηκε στα στενά γεωγραφικά όρια του νεότευκτου ελληνικού κράτους, αλ-

4. Το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου αποτελείται κυρίως από έγγραφα οικονομικού και εμπορικού ενδιαφέροντος. Για το αρχείο των Μάνου στη Βουδαπέστη βλ. Γκαρος Μαντούβαλος, «Το εμπορικό αρχείο της οικογένειας Μάννου (1780-1850)», στο: Μαρία Στασινοπούλου, Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου (επιμ.), *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός, Τετράδια εργασίας* 28, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 2005, σ. 99-114. Ο ίδιος, *Όψεις του παροικιακού ελληνισμού. Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχείρηση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου-19ος αι.)*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2007.

5. Άρρενα μέλη της οικογένειας Μάνου εντάχθηκαν τον 19ο αιώνα στο παιδευτικό σύστημα που εξυπηρετούσε τις απαιτήσεις και τους προσανατολισμούς της ανώτερης αστικής τάξης της Ουγγαρίας. Για παράδειγμα, ο Στέφανος Μάνος (1812-1888), κύριος εκπρόσωπος της δεύτερης γενιάς, έχοντας ολοκληρώσει τις εγκύκλιες σπουδές του, φοίτησε στη Νομική σχολή του Πανεπιστημίου της Πέστης. Η πλούσια, μάλιστα, ιδιωτική βιβλιοθήκη του αποτελεί ένα επιπλέον τεκμήριο για τους πνευματικούς του ορίζοντες (Μαντούβαλος, *Όψεις του παροικιακού ελληνισμού*, ό.π., σ. 66, 379-386, 409-412).

λά διαχύθηκε ευρύτερα στον βαλκανικό χώρο,⁶ καθώς και στις ελληνόφωνες παροικίες των μητροπολιτικών κέντρων της Ευρώπης.

Το αθησαύριστο, όσο γνωρίζω, γράμμα του Φουρναράκη βγαίνει από τη μέχρι σήμερα αφάνεια. Μολονότι τα όσα αναφέρονται σε αυτό δεν είναι άγνωστα στους μελετητές του κοραϊκού έργου, παρ' όλα αυτά αποτελούν πρόσφορο έδαφος για μια εκ νέου «εξερεύνηση» σε πεδία κατεξοχήν συνδεδεμένα με τα βιβλία και τα χειρόγραφα του. Η επιστολική επικοινωνία των δύο καθ' όλα αναγνωρίσιμων προσώπων, του Φίλιππου Φουρναράκη και του επί πολλά χρόνια φίλου του Κοραή,⁷ Θωμά Σπανιολάκη, εμπόρου στο Λιβόρνο, εντάσσεται στη διαδικασία της ενημέρωσης έμπιστων και προσφιλών συνεργατών του χιώτη λογίου αναφορικά με το θλιβερό συμβάν της 6ης Απριλίου. Συντοπίτης, επιστήθιος φίλος και γραμματικός της κορυφαίας αυτής μορφής του Διαφωτισμού στα χρόνια της Επανάστασης,⁸ αλλά και ένα από τα πιο κοντινά του πρόσωπα και θερμός συμπαραστάτης στα γηρατειά του, ο Φουρναράκης επωμίστηκε το βαρύ φορτίο της διάδοσης της είδησης του θανάτου του Κοραή. Μαζί με τους τρεις άλλους Χιώτες, τους Κωνσταντίνο Πιτζιπιό, Στέφανο Γαλάτη και Κωνσταντίνο Ράλλη, που είχαν τη φροντίδα του Κοραή τον τελευταίο καιρό, ειδοποίησε πρώτα στις 11 Απριλίου 1833, με μακρά έκθεση για τις συνθήκες θανάτου και

6. Για τον ρόλο του Ελληνικού Διαφωτισμού και ιδιαίτερα του Αδαμάντιου Κοραή στη διαμόρφωση της βουλγαρικής διάνοησης και ιστορίας βλ. Νάντια Ντάνοβα, «Ο Ελληνικός Διαφωτισμός και η πρόσληψη των ιδεών του Διαφωτισμού στο βουλγαρικό χώρο», Πρακτικά του Γ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006) *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα*, επιμ. Κωνσταντίνος Δημάδης, Αθήνα 2007, σ. 309-316.

7. Αδαμάντιος Κοραής, *Αλληλογραφία*, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς κ.ά., τ. 2 (1799-1809), Αθήνα 1966, σ. 332-333· βλ. και Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 4 (1817-1822), Αθήνα 1982, σ. 248.

8. Τον Σεπτέμβριο του 1820 κατέφθασε στο Παρίσι από το Μονπελιέ και προσελήφθη στην υπηρέσία του Αδαμάντιου Κοραή (Φίλιππος Ηλιού, «Στην τροχιά των ιδεολόγων. Κοραής-Daunou- Φουρναράκης», *Χιακιά Χρονικά* 10 (1978), 36-68· Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 4, ό.π., σ. 251-252). Αναφορά στο γεγονός ότι εργάστηκε ως αντιγραφείας των προς έκδοση κειμένων του Κοραή, ήδη από το 1820, γίνεται και στην επιστολή Φουρναράκη προς Σπανιολάκη. Για τον Φ. Φουρναράκη βλ. Στέφ. Δ. Καββάδας, «Φίλιππος Φουρναράκης. Ο θερμότερος συμπαραστάτης του Αδαμ. Κοραή», *Χιακιά Επιθεώρησης* 9 (1971), 119-128.

τα επακόλουθα των ενεργειών τους, τους κληρονόμους του Κοραή Αλέξανδρο Κοντόσταυλο και Ιάκωβο Ρώτα. Ο τελευταίος θα την κοινοποιήσει στον Νεόφυτο Βάμβα, που βρισκόταν τότε στην Κέρκυρα.⁹ Με γράμμα του ενημέρωσε επίσης ο Φουρναράκης και τον Καλλίνικο Κρεατσούλη στη Μασσαλία για τη μοιραία πτώση του Κοραή από την καρτέκλα στην οικία του στο Παρίσι καθώς και για τη θλιβερή κατάληξη του ατυχήματος. Στις 12/24 Απριλίου ο χιώτης ιερωμένος θα πάρει τη σκυτάλη και θα γίνει ο πομπός των κακών μαντάτων στον Νεόφυτο Βάμβα, αναπαράγοντας πιστά τα όσα του είχε γράψει προ ολίγων ημερών ο Φουρναράκης.¹⁰ Έτσι, ο Βάμβας θα γίνει αποδέκτης των νέων για τον θάνατο του Κοραή από δύο δρόμους. Η κυκλοφορία των παραπάνω γραμμάτων συνεπάγεται ιδιαίτερες συμβάσεις και κωδικοποιήσεις του επιστολικού λόγου από την πλευρά του συντάκτη τους. Κοινά εκφραστικά μέσα και υφολογικά στοιχεία χαρακτηρίζουν τις διάφορες επιστολικές γραφές όπου παρουσιάζονται, με συναισθηματική φόρτιση, τα όσα επακολούθησαν μετά το ατύχημα.

Ωστόσο, την πιο αξιόπιστη, εκτενή και λεπτομερή περιγραφή των συνθηκών του θανάτου του Κοραή έχουμε πάλι από το χέρι του Φουρναράκη, όχι, όμως, μέσα από την αλληλογραφία του. Στο προλογικό κείμενό του «Προς τους αναγνώστας», χρονολογημένο στις 10 Σεπτεμβρίου 1833, το οποίο δημοσίευσε στη συλλογή των *Προλεγόμενων* του Κοραή,¹¹ επανέλαβε πολλά από εκείνα που είχε συμπεριλάβει σε επιστολές τις οποίες συνέταξε αμέσως μετά τις 6 Απριλίου. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια μορφή δημοσιοποίησης του ιδιωτικού, αφού το περιεχόμενο της αλληλογραφίας έπαψε να αποτελεί «προνόμιο» ενός στενού κύκλου αλληλογράφων και επεκτάθηκε σ' ένα ευρύτερο κοινό, στους ανώνυμους αναγνώστες. Κάτι ανάλογο είχε κάνει και ο δάσκαλός του, ο οποίος, στις αρχές του 19ου αιώνα, μετέτρεψε ένα ιδιωτικό, προσωπικό γράμμα του προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου σε

9. Βλ. Ανδρέας Μάμουκας (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή. Τα μετά θάνατον ευρεθέντα συγγραμμάτια*, τ. Α', Αθήνα 1881, σ. ρμβ'-ρμη' (βλ. τη φωτομηχανική ανατύπωση της εισαγωγής με τίτλο Ανδρέου Μάμουκα, *Αδαμάντιος Κοραής. Βίος και έργα*, επιμ. Στέρ. Φασουλάκης, Αθήνα, MIET, 1989, σ. 142-148).

10. Γ. Βαλέτας, *Κοραής. Άπαντα τα πρωτότυπα έργα. Επιστολές (1815-1833)*, τ. Β2, Αθήνα 1964, σ. 656-657.

11. Κοραής, *Προλεγόμενα*, ό.π., σ. β'-στ'.

έντυπο και δημόσιο λόγο, μέσω της κοινοποίησής του –αντί προλόγου– στα *Αιθιοπικά* του Ηλιοδώρου (Παρίσι 1804).¹²

Αλλά ας δούμε την ίδια την επιστολή που απέστειλε ο Φουρναράκης στον Σπανιολάκη. Το γράμμα αρχίζει με την αγγελία του θανάτου. Σχεδόν τηλεγραφικά, ο επιστολογράφος αναφέρεται στοτύχημα, που έμελλε να επισπεύσει το τέλος του Κοραή. Στις 18 Μαρτίου του 1833, καθώς έσκυψε από την καρέκλα του για να πάρει το δοχείο του καφέ του, έχασε την ισορροπία του και έπεσε στο πάτωμα. Οι τρεις ιατροί που ανέλαβαν τη θεραπεία του δεν κατόρθωσαν να ανακόψουν τη φθίνουσα πορεία της υγείας του.¹³ Άφησε την τελευταία του πνοή, λίγες ημέρες πριν συμπληρώσει το 85ο έτος του βίου του, υποκύπτοντας («στο βάρος των δοκιμασιών του, πολύ πιο αργά απ' όσο και ο ίδιος είχε προβλέψει»).¹⁴ Είναι, άλλωστε, γνωστό το πόσο νωρίς –ήδη από το 1793–¹⁵ αλλά και το πόσο συχνά εξέφραζε στην αλληλογραφία του προαισθήματα θανάτου.¹⁶ Στην τελευταία περίοδο της ζωής του, η επιθυμία του να πεθάνει όσο το δυνατόν γρηγορότερα, λόγω της κακής κατάστασης της υγείας του, γινόταν ολοένα και πιο έντονη, όπως μαρτυρούν δύο γράμματά του προς τον Ιάκωβο Ρώτα, τον Ιανουάριο του 1824 και τον Αύγουστο του 1831.¹⁷

Τα ζητήματα που απασχολούν τον Φουρναράκη στην επιστολή του προς τον Σπανιολάκη αφορούν κυρίως την περιουσία του Κοραή και τον τρόπο διαχείρισής της. Με λίγα λόγια, ο επιστολογράφος περι-

12. Νάσια Γιακωβάκη, «Ένας νέος ρόλος για την επιστολογραφία. Η συμβολή της στη διαμόρφωση της νεοελληνικής δημόσιας σφαίρας στις αρχές του 19ου αιώνα», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006) [Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου «Νεοελληνική Επιστολογραφία (16ος-19ος αι.)»], 199-230, 199.

13. Για λεπτομερή περιγραφή του ατυχούς περιστατικού και των στιγμών που ακολούθησαν βλ. Κοραής, *Προλεγόμενα*, ό.π., σ. β'-γ'.

14. Φραγκίσκος, «Το χρονικό και τα παρακλόυθα», ό.π., σ. 87.

15. Στο ίδιο, σ. 87-88.

16. Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 5 (1823-1826), Αθήνα 1983, σ. 241.

17. «Ἡ κακή τοῦ σώματός μου κατάστασις, γενομένη χειροτέρα ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον αὐτὴν συμφορὰν, δέν με συγχωρεῖ τὴν ὥραν αὐτὴν νὰ σὲ γράψω πλεόπτερα. Ἄν δὲν σχάσω τὸν χειμῶνα τοῦτον, φοβοῦμαι μὴ ἡ ἐξῆς ζωὴ μου γενῆ πλέον ἔδδνηρὰ παρὰ τὸν θάνατον» (Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 5, ό.π., σ. 105). «Ἄν ἐν τῷ μεταξὺ μὲ καταλάβῃ ὁ θάνατος (ἂν ἤξευρες πόσον τὸν ἐπιθυμῶ!) ὁ Φουρναράκης θέλει πληρῶσειν τὰ ζητήματά σας» (Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 6 (1827-1833), Αθήνα 1984, σ. 237).

στρέφεται γύρω από υποθέσεις που ρυθμίσθηκαν σε σημαντικό βαθμό στην τελευταία διαθήκη του, που συνέταξε στο Παρίσι, στα γαλλικά και ελληνικά, στις 3 Μαΐου 1825,¹⁸ ακυρώνοντας την προγενέστερη διαθήκη του, του 1816.¹⁹ Ας σημειωθεί ότι μερικά χρόνια νωρίτερα, το 1809, είχε συντάξει σχέδιο διαθήκης, το οποίο εμπιστεύθηκε στον φίλο του Αλέξανδρο Βασιλείου.²⁰

Από την αρχή της εκδιδόμενης εδώ επιστολής γνωστοποιούνται στον παραλήπτη τα πρόσωπα που ο Κοραής περιέβαλε με εμπιστοσύνη, ορίζοντάς τα καθολικούς κληρονόμους του. Πρόκειται για τον Ιάκωβο Ρώτα και τον Ζαννή Βλαστό, εμπόρους στην Τεργέστη, και τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο, έμπορο στο Λονδίνο, πολύτιμο συμπαραστάτη του Κοραή στα προβλήματα της εκδοτικής του δραστηριότητας.²¹ Η αναφορά του Φουρναράκη στην πρόνοια του διαθέτη να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο θανάτου ενός εκ των τριών, μεταβιβάζοντας το μερίδιό του στους άλλους δύο – με βάση και τη γαλλική νομοθεσία –²² σχετίζεται προφανώς με τον θάνατο του Ζαννή Βλαστού, πέντε χρόνια μετά τη σύνταξη της διαθήκης.²³

Στη συνέχεια, η προσοχή του γράφοντος στρέφεται στους κληρονόμους της περιουσίας του Κοραή. Τα στοιχεία που παρατίθενται προέρχονται τόσο από τη διαθήκη του 1825 όσο και από μια επιστολή που απέστειλε ο γέροντας του Παρισιού στην τριανδρία, γραμμένη στις 3

18. Η διαθήκη του 1825, στην ελληνική μορφή της, δημοσιεύθηκε στο περ. *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων*, τ. 3, αρ. 25, Σμύρνη, Ιαν. 1839, σ. 1 και αναδημοσιεύθηκε στο Ανδρέας Μάμουκας (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή. Τα μετά θάνατον ευρεθέντα συγγραμμάτια*, τ. 1, Αθήνα 1881, σ. ρζγ'-ρξστ' και στο Στ. Καββάδας, *Η εν Χίω βιβλιοθήκη Κοραή (Ιστορία, Κατάλογος Χειρογράφων)*, Αθήνα 1933, σ. 18-20. Στη γαλλική μορφή της η διαθήκη υπάρχει, σε αντίγραφο του 1833, στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, αρ. 16312.

19. Κ. Άμαντος, «Αδαμάντιος Κοραής», *Ελληνικά* 6 (1933), 5-36, 28 σημ. 2.

20. Δημοσιεύεται στο Νικόλαος Δαμαλάς (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή επιστολάι*, τ. 2, Αθήνα 1885, σ. 22-30.

21. Φραγκίσκος, «Το χρονικό και τα παρακόλουθα», ό.π., σ. 95.

22. Μάμουκας (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή*, ό.π., σ. ρμδ'.

23. Στα 1830 απεβίωσε ο Ζαννής Βλαστός. Τη θέση του ως επιτρόπου πήρε ο γιος του Νικόλαος (Στ. Φασουλάκης, Γ. Α. Χριστοδούλου, «Γύρω από την ιστορία της Βιβλιοθήκης Κοραή. Αθησαύριστα κείμενα», *Χιακά Χρονικά* 14 (1982), 71-102, 83).

Μαΐου 1825,²⁴ την ημέρα δηλαδή που συνέταξε τη διαθήκη του, συμπληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο το περιεχόμενο της τελευταίας του επιθυμίας για τη διάθεση των υπαρχόντων του. Αξίζει να επισημανθεί ότι και τα δύο έγγραφα είχαν παραδοθεί από τον Κοραή στα χέρια του εκτελεστή της διαθήκης του Φραγκίσκου Thurot²⁵ και θα ανοίγονταν αμέσως μετά τον θάνατο του πρώτου. Προφανώς, ο φόβος μήπως χαθεί η διαθήκη του και συνεπώς δεν μπορέσουν να ειδοποιηθούν εγκαίρως οι κληρονόμοι του τον οδήγησε στην απόφαση να γράψει ξεχωριστή επιστολή,²⁶ δίνοντας στους παραλήπτες της επιπρόσθετες οδηγίες για ζητήματα διαχείρισης των περιουσιακών του στοιχείων, που δεν συμπεριελήφθησαν εκουσίως στο κείμενο της διαθήκης. Ο ίδιος, μάλιστα, ο Κοραής, σε γράμμα του προς τον Ζαννή Βλαστό, στις 2 Ιουλίου 1825, αφήνει να εννοηθεί ότι συνέτρεχαν σοβαροί λόγοι –όπως θα δούμε λίγο παρακάτω– που τον ανάγκασαν να συντάξει την τελευταία διαθήκη του σε «ασφαλέστερον ύφος νομικόν».²⁷

Η ενημέρωση συνεχίζεται με τη γνωστοποίηση των κληροδόχων. Η Anna Duval,²⁸ παλαιά θεράπαινα του Κοραή, λαμβάνει ως δωρεά όλα τα έπιπλα και τα ρούχα του κυρίου της, ενώ ταυτόχρονα μεταβιβάζεται σ' αυτήν εφάπαξ το ποσό των 100 γαλλικών φράγκων. Εν τούτοις, ο Φουρναράκης τόσο εδώ όσο και παρακάτω, όταν θα κάνει λόγο για το σύγγραμμα του Θεοφράστου, δεν φαίνεται να είναι ακριβής ως προς την πληροφόρηση που παρέχει. Ο ορισμός, δηλαδή, της εν λόγω κληροδοσίας δεν καταγράφεται στην επιστολή της 25ης Μαΐου 1825, όπως ο ίδιος πληροφορεί τον Σπανιολάκη, αλλά στη διαθήκη. Πιθανόν, η σχετική ανακρίβεια οφείλεται είτε στην αδυναμία της μνήμης του επιστέλλοντος είτε στην έλλειψη ακριβούς ενημέρωσης του ιδίου από τρί-

24. Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 5, ό.π., σ. 216-217. Η επιστολή, επειδή θεωρείται ως απαραίτητο συμπλήρωμα της διαθήκης, δημοσιεύεται μαζί με αυτήν το 1839 αλλά και αργότερα (βλ. σημ. 18).

25. Ο Κοραής στηριζόταν στον φίλο του και ελληνιστή Thurot για να επιβλέψει, μετά τον δικό του θάνατο, την έκδοση των καταλοίπων του, σε συνεργασία με τον Φ. Φουρναράκη. Ωστόσο, το 1832, ο θάνατος πρόλαβε τον εκτελεστή της διαθήκης του.

26. Καββάδας, *Η εν Χίω βιβλιοθήκη Κοραή*, ό.π., σ. 20.

27. Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 5, ό.π., σ. 239.

28. Στην ελληνική δημοσίευση της διαθήκης του 1825 αποδίδεται λανθασμένα το όνομα της υπηρέτριας του Κοραή ως Douber.

τους. Αντιθέτως, ευσταθεί η πληροφορία του ότι στην επιστολή του Κοραή προς τους κληρονόμους καταγράφονται το ποσόν των 1000 φράγκων ως ετήσια και ισόβια περιουσιακή ωφέλεια στον αδελφό του Ανδρέα Κοραή, καθώς και το ενδιαφέρον που επέδειξε ο διαθέτης να αποκαταστήσει τη νύφη του, σε περίπτωση θανάτου του αδελφού του, με την ενιαύσια μεταβίβαση σε αυτήν 500 φράγκων για όσο καιρό θα ήταν στη ζωή.

Ας περάσουμε τώρα στον θεματικό πυρήνα της επιστολής. Το ενδιαφέρον του Φουρναράκη μονοπωλεί σχεδόν το μέλλον της προσωπικής βιβλιοθήκης²⁹ και των συγγραμμάτων που ο «νέος Σωκράτης»³⁰ είχε προλάβει ή σκόπευε να εκδώσει. Κάτι τέτοιο, άλλωστε, ήταν απολύτως λογικό, αν ληφθεί υπόψη ότι ο συντάκτης της ήταν ένας εκ των τεσσάρων³¹ στους οποίους ο Κοραής ανέθεσε, λίγο πριν το τέλος της ζωής του, τη φροντίδα να προχωρήσουν σε τακτική απογραφή των βιβλίων του. Στην επιστολή του Φουρναράκη, εξ αρχής, καθίσταται γνωστή η βούληση του διαθέτη να παραδοθεί η πνευματική παρακαταθήκη του στο Γυμνάσιο της Χίου³² μια επιθυμία που δεν αποτυπώθηκε στο κείμενο της διαθήκης του Κοραή, αλλά στο γράμμα του της 3ης Μαΐου 1825 προς τους κληρονόμους. Η ίδια επιθυμία είχε καταγραφεί και στη διαθήκη του 1816, στην οποία, λίγα χρόνια πριν από την καταστροφή της Χίου, ο Κοραής εξέφρασε ρητά τη θέλησή του να παραχωρήσει τη βιβλιοθήκη του στο σχολείο της πατρίδας του. Η παράλειψη της επιθυμίας αυτής στη διαθήκη του 1825 είναι προφανής: με βάση τις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στη νήσο μετά το 1822, με την ολοσχερή καταστροφή του σχολείου, η υπόθεση της βιβλιοθήκης δεν μπο-

29. Για την προσωπική βιβλιοθήκη του Κοραή και τα βιβλία που περιέχονται σε αυτήν βλ. Polychronis K. Enepekides, *Documents notariaux inédits sur Adamantios Coray tirés des archives d'une étude parisienne et des Archives de la Seine*, Βερολίνο 1959.

30. Φασουλάκης, Χριστοδούλου, «Γύρω από την ιστορία της Βιβλιοθήκης Κοραή», ό.π., σ. 84.

31. Οι άλλοι τρεις ήταν οι Κωνσταντίνος Πιτζιπιός, Στέφανος Γαλάτης και Κωνσταντίνος Ράλλης (Καββάδας, *Η εν Χίω βιβλιοθήκη Κοραή*, ό.π., σ. 22).

32. Για τις ενέργειες της Εφορείας των Ορθοδόξων Δημοσίων Σχολείων Χίου για την απόκτηση της βιβλιοθήκης του βλ. Καββάδας, *Η εν Χίω βιβλιοθήκη Κοραή*, ό.π., σ. 23-28· Φασουλάκης, Χριστοδούλου, «Γύρω από την ιστορία της Βιβλιοθήκης Κοραή», ό.π.

ρούσε να ρυθμισθεί με τον τρόπο που διευθετήθηκε στη διαθήκη του 1816.³³ Νομικής φύσης κωλύματα στη Γαλλία ανάγκασαν προφανώς τον διαθέτη να χρησιμοποιήσει στα 1825 μια πιο προσεκτική νομική γλώσσα στη σύνταξη του συμβολαιογραφικού εγγράφου, ύστερα από παρότρυνση και συμβουλή νομοδιδασκάλου.³⁴

Από τις συγγραφικές επιδόσεις του Κοραή, ο Φουρναράκης στέκεται στους *Χαρακτήρες του Θεοφράστου*, τη συλλογή των *Προλεγομένων* και τον πέμπτο τόμο των *Ατάκτων*. Σχετικά με το πρώτο βιβλίο, ο Φουρναράκης γράφει στην επιστολή του, ανακριβώς πάλι, ότι στη διαθήκη του ο Κοραής αναφέρει ότι οι *Χαρακτήρες* είναι κτήμα του Σπανιολάκη. Στην πραγματικότητα, λόγος για το σύγγραμμα αυτό γίνεται μόνον στην επιστολή του Κοραή προς τους Ρώτα, Βλαστό και Κοντόσταυλο,³⁵ όπου ο διαθέτης τούς παραγγέλλει να το παραδώσουν στον Σπανιολάκη, ο οποίος, σημειωτέον, είχε καλύψει τη δαπάνη για την έκδοσή τους στα 1799. Τα «μένοντα σώματα» των *Χαρακτήρων*³⁶ και τα άλλα συγγράμματα του Κοραή, που, προ τριετίας (1830), βρίσκονταν στην οικία του Φουρναράκη, φυλάσσονταν τώρα στον εκδοτικό οίκο του Διδότου.³⁷

Γνωρίζουμε ότι με τους πέντε τόμους των *Ατάκτων* (1828-1835)³⁸

33. Φασουλάκης, Χριστοδούλου, «Γύρω από την ιστορία της Βιβλιοθήκης Κοραή», ό.π., σ. 91.

34. Ο Κοραής δεν κάνει λόγο για το όνομα του νομοδιδασκάλου που τον συμβούλευσε να είναι προσεκτικός ως προς το ύφος της διαθήκης (Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 6, ό.π., σ. 239).

35. Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 5, ό.π., σ. 216.

36. Στις 18 Οκτωβρίου 1829, σε επιστολή του προς τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο, ο Κοραής ζητούσε από τον Κοντόσταυλο να φροντίσει για την πώληση 100 αντίτυπων των *Χαρακτήρων*, που την εποχή εκείνη βρίσκονταν στα χέρια του Σπανιολάκη στο Λιβόρνο (Κοραής, *Αλληλογραφία*, τ. 6, ό.π., σ. 161).

37. Μετά τον θάνατο του Κοραή βρέθηκαν στο βιβλιοπωλείο του Διδότου 4586 αντίτυπα (Πολυχρόνης Ενεπεϊδής, *Κοραής – Κούμας – Κάλβος. Αν. Γαζής, Ούγος Φώσκολος, Αν. Δάνδολος, Β. Κόπιταρ. Ελληνικός Τύπος και τυπογραφεία της Βιέννης 1790-1821. Έρευναι εις ευρωπαϊκά αρχεία και εις χειρογράφους συλλογάς*, Αθήνα 1967, σ. 28).

38. Στον πρόλογο του πρώτου τόμου των *Ατάκτων* εξηγεί ο Κοραής τον λόγο για τον οποίον ονόμασε έτσι ένα από τα τελευταία του έργα. Στη βιβλιοθήκη του βρίσκονταν πολλά σκορπισμένα σημειώματά του, ποικίλης ύλης, άλλα σε τετράδια και άλλα σε φύλλα γραμμένα προς ιδίαν χρήση του. Κάποιοι φίλοι τον παρακάλε-

ο γέροντας άνοιξε τον δρόμο προς την έρευνα της νεοελληνικής γλώσσας. Στην τελευταία αυτή φιλολογική προσφορά του επεξεργάστηκε με άκρα επιστημονική μέθοδο όσο λεξικογραφικό υλικό είχε αποθησαυρίσει.³⁹ Με αφορμή το έργο αυτό, ο Φουρναράκης προσθέτει ότι ο Κοραής εξέδωσε τους τέσσερις πρώτους τόμους, ενώ τον πέμπτο είχε στα χέρια του ο πάλαι ποτέ γραμματικός του, προκειμένου να ολοκληρώσει την αντιγραφή του. Είναι αλήθεια ότι, μέσα στις τόσες φροντίδες και έγνοιες που βάρυναν τον τελευταίο χρόνο της ζωής του, ο Κοραής κατάφερε να ολοκληρώσει τον πέμπτο τόμο και δη να τον ελέγξει μέχρι το στοιχείο Π. Δυστυχώς, όμως, δεν πρόλαβε να τον εκδώσει. Τελικά, δύο χρόνια αργότερα, το 1835, θα κυκλοφορήσει στο Παρίσι, με επιμέλεια του Φουρναράκη.

Ως προς τη συλλογή των *Προλεγομένων*, στην επιστολή υπογραμμίζεται η πρόοδος της εκτύπωσής τους, που συντελέστηκε υπό την καθοδήγηση και εποπτεία του Κοραή, παρά το προχωρημένο της ηλικίας του. Ο ίδιος, μάλιστα, διατεινόταν συχνά ότι επιθυμία του ήταν να μην παύσει να εκδίδει έως την τελευταία του πνοή.⁴⁰ Πράγματι, έως τον θάνατό του είχαν τυπωθεί 22 τυπογραφικά φύλλα, που περιείχαν τα *Προλεγόμενα* του Ηλιοδώρου, του Προδρόμου, του Ισοκράτους και ένα τμήμα του Α' τόμου του Πλουτάρχου.⁴¹ Μαζί με τον Πιτζιπιό και τον Ράλλη, ο Φουρναράκης υπήρξε αρωγός στην επίπονη αυτή εκδοτική προσπάθεια. Με βάση τα όσα γράφει στον Σπανιολάκη, δεν σταμάτησε να τον ανακουφίζει από τα βάρη της έκδοσης, ετοιμάζοντας κάθε φύλλο, το οποίο του παρουσίαζαν και οι τρεις τους κάθε φορά, προκειμένου να δώσει τη συγκατάνευσή του να τυπωθεί. Στο σημείο αυτό, η αφήγηση φορτίζεται συναισθηματικά. Σε τόνο εξομολογητικό το επιστολικό υποκείμενο επιχειρεί να μετατρέψει το τραυματικό του βίωμα σε αντικείμενο επικοινωνίας· με διάθεση αυτοκριτικής αναγνωρίζει στα κίνητρά του έναν βαθμό εθνικού ωφελιμισμού καθ' όσο καιρό παρείχε

σαν να τα δημοσιεύσει όπως ήταν, χωρίς καμία διόρθωση: «οὐδὲ μ' ἐσυγχώρησαν κἀν νὰ τὰ ἀναθεωρήσω ἢ νὰ διορθώσω, ὅπωςδὴποτε τὴν ἀταξίαν των, ὑποπτευόμενοι δικαίως ὅτι ἡ ἡλικία μου δὲν μ' ἐσυγχώρει πλέον ἀναθεωρήσεως καιρῶν» (Διονύσιος Θερεϊανός, *Αδαμάντιος Κοραής*, τ. 3, Τεργέστη 1890, σ. 117).

39. Φραγκίσκος, «Το χρονικό και τα παρακόλουθα», ό.π., σ. 93.

40. Στο ίδιο, σ. 87.

41. Μάμουκας (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή. Τα μετά θάνατον*, σ. ρμζ'.

αμέριστη υποστήριξη στον εξασθενημένο και υπέργυρο λόγιο. Όπως αφήνει να εννοηθεί, απώτερος σκοπός του όλο αυτό το διάστημα δεν ήταν να του σώσει απλά τη ζωή, αλλά να του την παρατείνει, προκειμένου να «χύση ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα φῶτα εἰς τὸ ἔθνος». Και όταν ο επιστήθιος φίλος του έφυγε από τη ζωή, εκείνος φάνηκε αδύναμος να του τη σώσει.

Καταλήγοντας, ο Φουρναράκης δεν παραλείπει να αναφερθεί και σε δύο ακόμα ζητήματα, άμεσα συνυφασμένα με τον τάφο του Κοραή.⁴² Αρχικά πληροφορεί τον Σπανιολάκη ότι έγινε η γύψινη προτομή. Από την έκθεση που συντάχθηκε στις 11 Απριλίου 1833 από τους Φουρναράκη, Πιτζιπιό, Γαλάτη και Ράλλη, με παραλήπτες τους κληρονόμους, Ιάκωβο Ρώτα στην Τεργέστη και Αλ. Κοντόσταυλο στην Αίγινα, πληροφορούμαστε ότι, αμέσως μόλις εξέπνευσε ο Κοραής, διορίσθηκε ένας γλύπτης⁴³ για να φιλοτεχνήσει την προτομή του. Ο καλλιτέχνης έλαβε, πάνω στον θανάοντα, «τὸν φυσικὸν τύπον τοῦ προσώπου του» και μέσα σε αυτόν έχυσε την προτομή του με γύψο. Λέγεται μάλιστα ότι η ομοιότητα της προτομής σε σχέση με το γύψινο έκμαγμα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε «βλέποντές τον προσμένομεν ν' ανοίξη το στόμα του να μας ομιλήση».⁴⁴ Την προτομή θα μεταφέρει στην Αθήνα ο Λύσανδρος Καυτατζόγλου, το 1858, και σήμερα σώζεται στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδας.

Η αναφορά στο μνήμα ολοκληρώνεται με την παράθεση της επιτύμβιας επιγραφής, που είχε σκαλισθεί με κεφαλαία γράμματα στην επιφάνειά του: «Ἀδαμάντιος Κοραῆς / χίος / ὑπὸ ξένην μὲν / ἴσα δὲ τῇ φυσάσῃ μ' Ἑλλάδι / πεφιλημένην γῆν / τῶν Παρισίων / κεῖμαι». Είναι γνωστό ότι ο Κοραής, με εκπληκτική ευκολία, συνέθετε επιγράμματα σύμφωνα με τα αρχαία πρότυπα, όπως ήταν το επιτάφιο επίγραμμα στη μνήμη του Μιχαήλ Ζωσιμά ή του Φραγκίσκου Thurot.⁴⁵ Το παραπάνω επίγραμμα συντάχθηκε από τον ίδιο τον Κοραή, όταν είχε αρχί-

42. Για τον τάφο του στη γαλλική πρωτεύουσα βλ. Σπ. Λάμπρος, «Παρά τον τάφον του Κοραή», *Νέος Ελληνομνήμων* 7 (1910), 435-442.

43. Στο βάθρο του μνημείου αναγράφεται το όνομα του γλύπτη που ήταν Schmidt (Λάμπρος, «Παρά τον τάφον του Κοραή», ό.π., σ. 440).

44. Μάμουκας (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή. Τα μετά θάνατον*, ό.π., σ. ρμζ'.

45. Απόστολος Δασκαλάκης, *Βέβαια και πιθανά επιγράμματα του Αδαμαντίου Κοραή*, Αθήνα 1966 (ανατύπωση από το περιοδικό *Παρνασσός*, τ. 8, αρ. 1), σ. 7-8.

Το ταφικό μνημείο του Κοραή στο Παρίσι

σει να συγγράφει την Αυτοβιογραφία του στα 1829.⁴⁶ Από τότε έπρεπε να περάσουν δύο χρόνια για να το εμπιστευθεί στον Φουρναράκη, δίνοντάς του ταυτόχρονα ρητή εντολή να χαραχθεί αυτό και όχι κάποιο άλλο επίγραμμα στον τάφο του. Σήμερα, ο επισκέπτης, εκτός από τους δικούς του στίχους, διαβάζει ένα επίγραμμα στα γαλλικά που σκαλίστηκε λίγο χρόνο μετά την ανέγερση του μνημείου: «Ce noble enfant des Grecs évoquant leur génie / fit lever à sa voix un peuple de héros. / La France, ô Corais, ta seconde patrie, / te garde en orgueil dans la paix des tombeaux». Συνθέτης του ήταν, όπως φαίνεται, ο περιφημος λόγιος τυπογράφος Firmin Didot, προσωπικός φίλος και εκδότης του Κοραή.⁴⁷

Η επιστολή τελειώνει με την επιμονή του Φουρναράκη να εκτυπωθούν όλα τα ανέκδοτα έργα του Κοραή, δηλαδή η Αυτοβιογραφία του, τα συγγράμματά του, αλλά και η παραμικρή σημείωσή του. Ο Φουρναράκης δηλαδή είχε επίγνωση του ρόλου και της θέσης του ως υπεύθυνου της τυπογραφικής επιστασίας των έργων του Κοραή, υπηρετώντας με αυτόν τον τρόπο την αναγεννητική προσπάθεια του κύριου εκφραστή και εισηγητή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

46. Πρωτοδημοσιεύθηκε το 1833 στο Παρίσι με τον τίτλο «Βίος Αδαμαντίου Κοραή συγγραφείς παρά του ιδίου... φιλοτίμω δαπάνη των ομογενών. Εν Παρισίους εκ της τυπογραφίας του Εβεράρτου 1833». Βλ. *Προλεγόμενα στους αρχαίους έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, Πρόλογος Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1984, σ. ζ'-λβ'. Στα 1836 ακολουθεί στην Ερμούπολη δεύτερη έκδοση, στην οποία προστίθεται και η επιτάφιος επιγραφή που συντέθηκε από τον ίδιο τον Κοραή (*Βίος Αδαμαντίου Κοραή συγγραφείς παρά του ιδίου και τυπωθείς πρώτον εις Παρισίους κατά το 1833 εις τον οποίον προστίθεται και η επιτάφιος επιγραφή συντεθείσα υπ' αυτού*. Έκδοσις Δευτέρα. Εν Ερμούπόλει. Εκ της τυπογραφίας Γ. Μελιστάγους, 1836).

47. Βλ. την αλληλογραφία του Ιάκωβου Ρώτα (Οκτ. 1833-Αύγ. 1834) με τη «Madame Fournaraki» στο Παρίσι, που είχε επιφορτιστεί κατά την απουσία του συζύγου της στη Μολδαβία να διεκπεραιώσει εντολές του Ρώτα σχετικές με την έκδοση των χειρογράφων του Κοραή, ιδίως του ε' τόμου των Ατάκτων, και την κατασκευή του ταφικού μνημείου, Cornelia Papacostea-Danielopolu, «La correspondance de Jacques Rotas, l'ami et éditeur d'Adamantios Coray», *RESEE* 2 (1964), 4 (568), 12 (576), 577. Τη φωτογραφία του μνημείου του Κοραή στο Παρίσι, η οποία δημοσιεύεται στο άρθρο μου, μου παραχώρησε ο κ. Εμμανουήλ Φραγκίσκος, τον οποίον και ευχαριστώ θερμά. Από τη θέση αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης τον κ. Κώστα Λάππα και την κ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering για τη βοήθειά τους στη βιβλιογραφική υποστήριξη του άρθρου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πηγή: Budapest Főváros Levéltár / Fond: 1136. Manno Kereskedelmi cég iratai / 55. doboz: Kereskedelmi levelezések 1833 (4-5 p.).⁴⁸

Κύριε Θωμᾶ Σπανιολάκη

Ὁ μέγας Κοραῆς ἀπεβίωσε τὴν 6 Ἀπριλίου τὴν μίαν ὥραν παρὰ τέταρτον καὶ ἔμελε νὰ φθάσῃ τὸν 85 τῆς ἡλικίας του κατὰ τὴν 27 τοῦ αὐτοῦ μηνός. Τὴν 18 μαρτίου ἔσκηψεν ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς καθέκλας του διὰ νὰ ἐπάρῃ τὸ δοχεῖον τοῦ καφέ του καὶ ἔπεσε πτώσιν μεγάλην, ἀπὸ τῆς ὁποίας τὰ ἐπακόλουθα τρεῖς ἰατροὶ δὲν ἠμπόρουν νὰ μᾶς τὸν σῶσουν.

Κληρονόμους του ἀφήνει τοὺς κυρίους Ἰάκοβον Ρῶταν, τὸν Ζ. Βλαστόν, τὸν Ἀλέξανδρον Κοντόσταυλον μὲ προσθήκην ἂν τις ἀπ αὐτοὺς προαποθάνῃ, οἱ μείναντες νὰ τον Κληρονομῶσι. ἔπειτα ἔγραψε ἐπιστολὴν καὶ εἰς τοὺς τρεῖς εἰς τὴν ὁποίαν διατάσσει οὕτως. τὰ ὑπάρχοντα του ὅλα τὰ ἔπιπλα, ρουχικὰ οἴκου καὶ ἰδιά του νὰ δοθῶσι εἰς τὴν παλαιάν του θεράπαιναν Ἄνναν Δουβάλ καὶ φράγκα 100. μίαν φορὰν διὰ πάντα. ἔπειτα νὰ δίδωνται καθέκαστον ἔτος ἐπὶ ζωῆς του εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἀνδρέαν Κοραῆν φράγκα 1000. καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ φράγκα 500 εἰς τὴν χήραν του καὶ εἰς αὐτὴν κάθε ἔτος τῆς λοιπῆς ζωῆς της. ἡ δὲ Βιβλιοθήκη, Βιβλία (συγγραμματατά του) καὶ ὅ,τι ἄλλο ἰδίον του τοὺς διορίζει νὰ τὰ παραδώσωσιν εἰς τὸ Χιακὸν Λύκειον. ὅλα ταῦτα ἐσφραγίσθησαν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν μὴ παρόντων τῶν κληρονόμων τοὺς ὁποίους εἰδοποιήσαμεν, καὶ προσμένομεν τὰ θελήματα των. Ἡ Διαθήκη εἶναι ὀλόγραφος καὶ εἰς αὐτὴν ἀναφέρει ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Θεοφράστου εἶναι κτήμά σας, τὰ μένοντα σώματα εἶναι εἰς χεῖρας τοῦ Διδότου μαζὶ μὲ τὰ συγγράμματά του, τὰ ὁποία πρὸ τριῶν χρόνων ἦσαν εἰς τὴν οἰκίαν μου, καὶ σήμερον ὡς εἶπα εἰς τὸν οἶκον τοῦ Διδότου.

Τὸν Ε.^{ον} Τόμον τῶν Ἀτάκτων εἶχε τελειομένον, καὶ ἐπιθεωρημένον ἕως εἰς τὸ στοιχεῖον Π. ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμι παραδώσειν εἰς τύπον. Εἶχε ὅμως ἀρχηνισμένην τὴν γενικὴν ἔκδοσιν τῶν προλεγομένων

48. Στὴν ἐκδόσῃ της ἐπιστολῆς τηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία του κειμένου.

του, και εἶναι ἤδη τυπωμένα 22 τυπογραφικά φύλλ<λ>α, τῶν ὁποίων ἡ ἀκολουθία ὡς διορίζει εἰς τὴν Διαθήκην του. Αὐτῶν τὴν ἐκδοσιν εἶχεν ἐμπιστευθῆν εἰς τρεῖς, εἰς τὸν Κωνστ. Πιτσιποῖον, εἰς τὸν Κωνστ. Θ. Ῥάλλην, και εἰς ἐμέ, οἵτινες ἀφοῦ ἐτοιμάζαμεν κάθε φύλλον τοῦ τὸ ἐπαρουσιάζαμεν διὰ τὴν δώση τὴν συγκατάνευσίν του τὴν τυπωθῆ, οὕτως ἐπροσπάθουν τὸ τοῦ πολυπλασιάζω, και τὸ τοῦ ἀφαιρῶ τοὺς κόπους του εἰς πᾶσαν ὥραν, και στιγμὴν διὰ <τὸ>χύση ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα φῶτα εἰς τὸ ἔθνος. Αἴ!!! δὲν ἐμπόρησα τὴν κάμω τὸ καλῆτερον τὸ τοῦ σώσω τὴν ζωὴν!!!! Τὸν Ε.^{οῦ} Τόμον τῶν ἀτάκτων εἰς χεῖρας μου διὰ τὴν ἀποτελειώσω τὴν ἀντιγραφὴν του. Ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ 1820 ἔτος ἐγὼ ἀντέγραφα ὅλας τὰς ἐκδόσεις του. Ἐσεῖς και κάθε φίλος του, μερικῶς δὲ οἱ Χῖοι, πρέπει τώρα τὴν ἐκδόσιν τὸ γρηγορότερον και τὰ προλεγόμενα, και τὰ ἄτακτα, και τὴν παραμικρὰν σημείωσιν ἀφῆσε πρὸς σαφήνειαν τῆς παλαιᾶς, και διόρθωσιν τῆς νέας γλώσσης.

Τὴν προτομὴν του / Busto / ἐκάμαμεν εἰς γῆψον. Πρὸ δύο χρόνων μ εἶχεν ἐμπιστευθῆν γραμμένην ἰδιοχείρως του, και μετὰ μεγάλους χαρακτῆρας τὴν ἀκόλουθον ἐπιτάφιον ἐπιγραφὴν «Ἀδαμάντιος Κοραῆς / χῖος / ὑπὸ ξένην μὲν / ἴσα δὲ τῆ φυσάση μ Ἑλλάδι / πεφιλημένην γῆν / τῶν Παρισίων / κείμαι». μετὰ ἀπόφασιν με εἶπεν αὐτὴ και ὄχι ἄλλη τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ μνημεῖον του. Τότε εἶχε γράψει ὁ ἴδιος και τὸν Βίον του ὅστις μᾶς ἔμεινε διὰ τὸν ἐκδόσωμεν μετὰ τῶν συγγραμμάτων του και σημειώσεων.

Ἐν Παρισίοις τὴν 6 Μαΐου 1833

Φ. Φουρναράκης